Vol 2 Issue 7 Jan 2013

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2231-5063**

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

Golden Research Thoughts
Volume 2, Issue. 7, Jan. 2013
ISSN:-2231-5063
Available online at www.aygrt.net

ORIGINAL ARTICLE

GRT

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील कालिक व्यापार केंद्रांच्या उत्पत्ती व विकास अवस्थांचे अध्ययन

ओमप्रकाश बी. मुंदे

भुगोल विभाग प्रमुख , कला महाविद्यालय , बडनेरा रेल्वे जि अमरावती.

सारांश

एका विशिष्ट काळामध्ये भरणाऱ्या बाजारांना कालिक बाजार असे म्हणतात. कालिक बाजाराचे आठवडी बाजार व यात्रा असे दोन प्रकार पडतात. आठवडी बाजार आठवडयातून एकदा किंवा दोनदा तर यात्रा वर्षातून एकदा किंवा दोनदा भरतात. आठवडी बाजार प्रकियेतुनच गुरांचा बाजार भरण्याची व्यवस्था उदयास आली आणि गुरांच्या उपलब्धतेवरून तसेच खरेदीदार व विकेत्यांच्या योगदानातून गुरांचा बाजार आठवडयामध्ये भरण्याची पध्दती विकसीत झाली. आर्वी भूउठाव प्रदेशामध्ये गुरांचे एकूण 04 बाजार भरतात तर एकूण 81 ठिकाणी यात्रा भरतात. या केद्रांच्या उत्पत्ती व विकासावर धार्मिक, सामाजिक, सास्कृतिक व भौगोलिक घटकांचा परिणाम मोठया प्रमाणावर दिसुन येतो.

बिजसंज्ञा :– उत्पत्ती अवस्था, कालिक व्यापार केद्र

प्रस्तावना :–

भारतामध्ये विकसनशिल देशामध्ये कालिक बाजाराचे विशेष महत्व आहे. भारतातील ग्रामीण अर्थव्यवस्थेमध्ये गुरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केंद्र यांची महत्वपूर्ण भूमिका आहे. भारतामध्ये गुरांची खरेदी–विकी ही बहुतःशी आठवडी बाजार, गुरांचे आठवडी बाजार व यात्रामधुन होते. यात्रा जगातील सर्वात जुन्या व्यापाराची केद्र आहेत. आणि आजही जगाच्या विविध भागात त्या आढळतात. यात्रा कालिक बाजार स्थळे सुध्दा आहेत. आठवडी बाजार व यात्रामध्ये फरक आहे. आठवडी बाजारामध्ये बहुतांशी स्थानिक व्यापारी एका विशिष्ट दिवशी व विशिष्ट ठिकाणी एकत्र येतात. तर यात्रा वर्षातून एकदा किंवा दोनदा भरतात यात्रांचा परिसर हा मोठा असतो कारण यात्रामध्ये आर्थिक घटकांसोबतच सामाजिक व सांस्कृतिक घटकही महत्वाचे असतात. यात्रामधुन सभ्येतेचे व संस्कृतीचे दर्शनही होत असते. प्रस्तुत संशोधन पत्रामध्ये आर्वी भूउठाव प्रदेशातील गुरांचे बाजार व यात्राा व्यापार केंद्र या कालिक व्यापार केन्द्राच्या उत्पत्ती व विकासाच्या अवस्थांचे अध्ययन करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

अभ्यास क्षेत्र –

विदर्भातील आर्वी भूउठावाचा प्रदेश हा दरखनच्या पठाराचाच एक भाग असून नद्यांच्या खनन कार्यामुळे हा प्रदेश वेगळा झाला आहे. या पठाराच्या पूर्वेस नागपूरचे मैदान, ईशान्येस रामटेक भूउठाव प्रदेश, उत्तरेस सातपुडा पर्वत श्रेणीचा पायथ्याचा प्रदेश व मध्यप्रदेश राज्य तर पश्चिमेस अमरावती जिल्हाची सीमा तर दक्षिणेस वर्धा जिल्ह्याचा भाग आहे. या प्रदेशाचा अक्षवृत्तीय विस्तार 200 46, 12, उत्तर ते 210 31, 12, उत्तर व रेखावृत्तीय विस्तार 780 03, 18, पूर्व ते 780 54, 36, पूर्व इतका आहे. या प्रदेशामध्ये प्रामुख्याने नागपूर व वर्धा जिल्हांतील 9 तहसीलचा समावेश असून त्यामध्ये नागपूर जिल्हातील काटोल, नरखेड, हिंगणा, नागपूर ग्रामीण तर वर्धा जिल्हातील आर्वी, आष्टी, कारंजा, वर्धा व शेलू या

तहसिलचा समावेश होतो.

वरील चतुसिमेच्या मध्यवर्ती असलेला उंच सखल भूउठावाचा प्रदेश म्हणजे आर्वी भूउठाव होय. या भूउठावाचे एकूण क्षेत्रफळ 3787.75 चौ. कि. असून ते महाराष्ट्राच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या 1.23 एवढे आहे.

उदिष्ट :–

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील कालिक बाजारांची उत्पत्ती, विकास अवस्था व स्थिरतेचे अध्ययन करणे

पध्दतीशास्त्र :–

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये अध्ययनाकरीता नागपूर व वर्धा जिल्हांचे ळंमजजमतेए क्पेजतपबज ब्मदेने भ्ंदकइववा भारतीय स्थालाकृती नकाशे, संबंधीत तहसिलचे मजमूली नकाशे, यांचा उपयोग करून यात्रा व्यापार केंद्र व गुरांचे बाजार केद्रांविषयी माहीती गोळा केलेली आहे. माहीतीचे प्रगटीकरण करण्याकरिता योग्य सांखिकिय पध्दती व आलेख यांचा उपयोग करण्यात आला आहे.

उत्पत्ती व विकास अवस्था :–

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील गुरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केंद्रांच्या उत्पत्ती व विकास अवस्थेत विभिन्नता दिसून येते. 1901 मध्ये यात्रा व्यापार केंद्रांची संख्या 30 होती तर 1951 मध्ये त्यात वाढ होउन 39 स्थळे आढळून आली. 1961 मध्ये यात्रा व्यापार केंद्रांची संख्या 45, 1971 मध्ये 65, 1991 मध्ये 66, 2001 मध्ये 78 तर 2007 मध्ये 81 एवढी आढळून आलेली आहे. 1901 ते 2007 पर्यंत यात्रा व्यापार केंद्रांची संख्या 45, 1971 मध्ये 56, 1981 मध्ये 65, 1991 मध्ये 66, 2001 मध्ये 78 तर 2007 मध्ये 81 एवढी आढळून आलेली आहे. 1901 ते 2007 पर्यंत यात्रा व्यापार केद्रांत सातत्याने वाढ होत असल्याचे दिसुन येते. काही जुनी केंद्र बंद पडलीत तर काही नवीन यात्रा व्यापार केंद्राची निर्मिती झाली त्यापैकी 8 केन्द्र बंद पडली आहेत. 1901 ते 1961 या 50 वर्षाच्या कालावधीत 10 नवीन यात्रा केद्रांची निर्मिती झाली व एक केंद्र बंद पडले तर 1961 या कालावधीमध्ये 7 नवीन यात्रा केंद्रांची निर्मिती झाली व 2 केंद्र बंद पडलीत 1981 ते 1991 मध्ये 4 नवीन यात्रा केंद्र निर्माण झालीत त्यापैकी 2 बंद पडलीत. 1991 ते 2001 मध्ये 13 नवीन यात्रा केंद्र निर्माण झाली व एक केंद्र निर्माण व एक केंद्र बंद पडले तर 2001 ते 2007 मध्ये 3 नवीन यात्रा केंद्राची निर्मिती झाली असल्याचे आढळून येते. या तुलनेत भूप्रदेशातील गुरांच्या बाजार केद्रांच्या बाबतीत विकासाचा कल अतिशय मंद जाणवतो

1901 मध्ये या प्रदेशात आर्वी व काटोल हे दोन गुरांचे बाजार होते. मधल्या काळामध्ये गुरांचे बाजार वाढलेले नाहीत. 1901 ते 1960 या 60 वर्षाच्या कालावधीमध्ये एकही गुरांचा बाजार निर्माण झालेला नाही. या तुलनेत 1971 ते 1991 या वर्षाच्या कालावधीमध्ये गुरांचे बाजार दुपटीने वाढल्याचे दिसुन येते. 1971 मध्ये नरखेड व 1991 मध्ये कारंजा येथे गुरांच्या बाजारांची निर्मिती झाल्याचे आढळून येते.

सारणी क्र 1
गुरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केद्रांचा विकास कल
(1901–2007)

0k'k	;k=k 0;kikj dn	xjkp cktkj
1901	30	2
1951	39	2
1961	45	2
1971	56	3
1981	65	3
1991	66	4
2001	78	4
2007	81	4

यात्रा व्यापार केद्रांच्या विकासाचा कल आलेखानुसार स्पष्ट करता येईल.

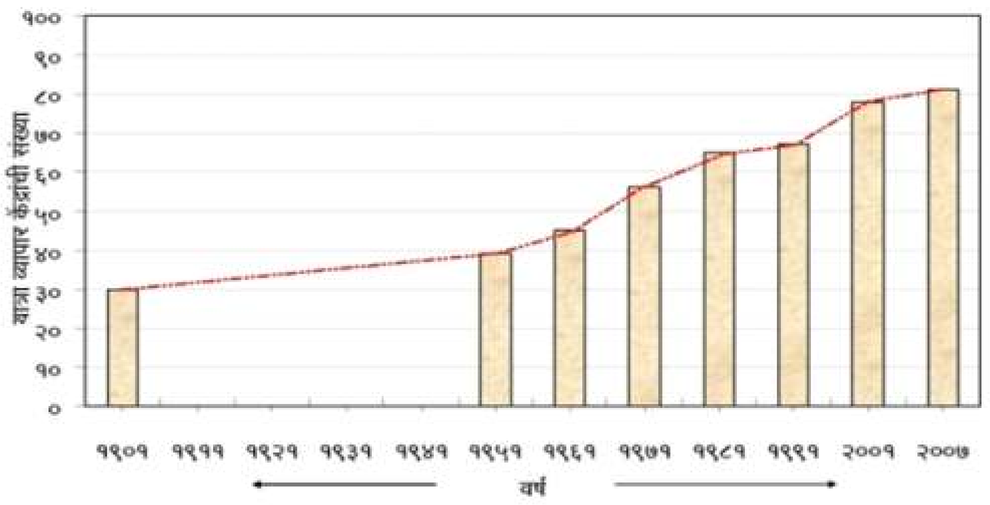

आर्वी भूउठाव प्रदेशात सद्यस्थितीत असलेल्या गुरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केंद्रांच्या विकासासोबतच त्यांच्या आयुर्मानावरही प्रकाश टाकणे महत्वाचे ठरते.

सारणी क्र 2
आर्वी भूउठाव प्रदेशातील गुरांचे बाजार व यात्रा व्यापार
केन्द्रांचे आयुर्मान (Life Span***) 1901–2007***

xjkp dk tkj o ;k=k 0;kikj dn ¼vk;eku½	1-10	11-20	21-50	51-100	,d.k dUnkph l[;k
;k=kk 0;kikj dUnkph l[;k	08	07	25	41	81
xjkP;k cktkj dUnkph l[;k	-	01	01	02	04

सारणी क 2 नुसार पुढील निष्कर्ष निघतात. एकूण यात्रा व्यापार केंद्रांपैकी 41 यात्रा व्यापार केद्र 51 ते 100 वर्षाच्या आयुर्मानामध्ये समविष्ट झालेले दिसतात तर 21 ते 50 वर्षाच्या आयुर्मानामध्ये 25, 11 ते 20 मध्ये 7 व 1 ते 10 मध्ये 8 यात्रा व्यापार केंद्र समाविष्ट झालेली आढळून येतात परंतु एकूण 4 गुरांच्या बाजारापैकी 2, 51 ते 100 वर्ष आयुर्मानामध्ये, 21 ते 50 मध्ये 1 व 11 ते 20 मध्ये 1 गुरांचे बाजार केन्द्र आढळून येते. 1 ते 10 या आयुर्मानामध्ये एकही नवीन गुरांचा बाजार आढळून आला नाही.

उत्पत्ती व विकासास प्रभावित करणारे घटक :–

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील यात्रा व्यापार व गुरांच्या बाजार केंद्रांच्या उत्पत्ती व विकासावर खालील घटकांचा प्रभाव प्रामुख्याने दिसुन येतो.

1 आर्थिक घटक :–

हा प्रदेश ग्रामीण लोकसंख्याप्रधान असून 81 % लोकसंख्या ग्रामीण आहे. बहुतांशी लोकसंख्या शेती कार्याशी संबंधित असल्यामुळे या प्रदेशातील लोकांची कार्यशक्ती व गरजा मर्यादित आहेत. अशा ग्रामीण व कृषी अर्थव्यवस्थेमध्ये आपल्या मर्यादित गरजा पूर्ण करण्याकडे लोकांचा कल असतो. जगातील अल्पविकसीत व भारतासारख्या विकसनशिल देशात अशा गरजांची पूर्तता करण्यासाठी गुरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केंद्रांची निर्मिती झाल्याचे दिसून येते. ग्रामीण व कृषी अर्थव्यवस्थेत आर्थिक किया करण्यासाठी गुरांचे आठवडी बाजार आणि यात्रा व्यापार केंद्र महत्वाची माध्यमे

असतात. म्हणूनच आर्वी भूउठाव प्रदेशातही ग्रामीण व कृषी अर्थव्यवस्थेमुळे गुरांचे आठवडी बाजार व यात्रा व्यापार केंद्रांची उत्पत्ती झाल्याचे दिसून येते.

2 धार्मिक, सामाजिक व सांस्कृतिक घटक :–

आर्वी भूउठाव प्रदेशात हिंदू, मुस्लीम, बौध्द, शिख, जैन धर्माचे लोक राहतात. हिंदु धर्माची लोकसंख्या अधिक आहे. वेगवेगळया धर्माच्या कार्यक्रमांचे आयोजन या प्रदेशात होत असतात. अशा धार्मिक कार्यकमाचे आयोजन एखाद्या स्थळी वर्षातून एकदा किंवा दोनदा होत असते तेथे यात्रा केंद्रांची निर्मिती झाली असल्याचे दिसुन येते. उदा. ढगा, उमरी, चिखलागड, पार्डी,मालेगांव काली, वाढोणा, जलालखेडा इत्यादी ठिकाणी महाशिवरात्रीला वार्षिक यात्रा भरतात. टाकरखेडा येथे लहानुजी महाराजांच्या जन्मदिवशी मोठी यात्रा भरते. महाकाली येथे लहानुजी महाराजांच्या जन्मदिवशी मोठी यात्रा भरते. आष्ठी, शिर्मी येथे मुस्लीम धर्मियांचा उरूस मोठया प्रमाणात भरतो यामध्ये सर्वच धर्माचे लोक सहभागी होतात. बोरी येथे बौध्द पौणिमेला यात्रा भरते. बेलोरा येथे परशुराम जयंती निमित्य, पारडशिंगा अनुसया मातेच्या जन्मदिवशी, तापणी, सावरगांव, मेडकी येथे होळी निमित्य गड यात्रा भरते तसेच तळेगांव येथे गुरूनानक जयंती निमित्य यात्रा भरते. वार्षिक यात्रेदरम्यान भारतात अनेक ठिकाणी गुरांचे बाजार भरतात त्याचप्रमाणे महाराष्ट्रातही बऱ्याच ठिकाणी गुरांचे बाजार भरतात, परंतु आर्वी भूउठाव प्रदेशात एकाही यात्रेप्रसंगी गुरांचा बाजार भरलेला आढळून येत नाही. यावरून स्पष्ट होते की, आर्वी भूउठाव प्रदेशातील यात्रा व्यापार केंद्राच्या उत्पत्ती व विकासात सामाजिक, सांस्कृतिक व धार्मिक घटकांचे योगदान महत्वपूर्ण आहे.

3 भौगोलिक घटक (Geographical Factors)

कोणत्याही प्रदेशातील भौगोलिक घटकांचा प्रभाव हा तेथील यात्रा व्यापार केद्र व गुरांच्या बाजारावर पडत असतो. प्रदेशाचे स्थान, भूपष्ठरचना,नदी,पर्वतीय प्रदेश,पर्वताचे उंच भाग, टेकडयाचे प्रदेश,पर्वत पायथ्याचे प्रदेश, नैसर्गिक परिस्थिती, पाण्याचे सानिध्य हया भौगोलिक घटकांचा परिणाम यात्रा केंद्रावर होत असतो. बरीच मंदीरे व स्मारके (ीतपदमे) हे उंच टेकडयांवर असतात, तर काही टेकडयांच्या, पर्वताच्या पायथ्याशी असतात. या सर्व भौगोलिक घटकांचा प्रभाव यात्रेच्या केंद्रावर होत असतो. गुरांच्या बाजाराकरिता सपाट व विस्तृत जागेची आवश्यकता असते.

(Location of Fairs sometimes has been due to geographic advantages and again, to arbitrary selection or happenstance. The success over a period of any one of these fairs can be attributed to its favorable location" (Cleef, 1937: 144) या विधानाचा संबंध या प्रदेशाशी अत्यंत जवळचा आढळतो कारण वरील सर्व भौगोलिक घटकांचा परिणाम आर्वी भूउठाव प्रदेशातील यात्रा व्यापार व गुरांच्या बाजारांच्या उत्पत्ती व विकासावर झाल्याचा दिसुन येतो. उदा.महाकाली येथील यात्रा केंद्र हे टेकडयांच्या पायथ्याशी व धाम नदीच्या काठावर निर्माण झालेले आहे. चिखलागड, उमरी, रामधरा, घोगराथापा, सुसंदरा, खोरी खापा, आष्टी, बोरी, ढगा मालेगांव काली ही सर्व यात्रा केंद्र उंच पर्वतीय टेकडीवर किंवा त्याच्या पायथ्याशी निर्माण झालेली आहेत. तसेच जलालखेडा, नांदणी ही यात्रा केंद्र नदीतटावर निर्माण झालेली आहेत. काही यात्रा केद्र सखल सपाट प्रदेशात निर्माण झाली आहेत त्याचप्रमाणे या प्रदेशातील आर्वी, नरखेड, काटोल, कारंजा येथील गुरांचे बाजार सपाट व विस्तत जागेवर निर्माण झालेले आहेत.

4.वाहतूक

वाहतुकीच्या सांधनांमुळे ग्राहक व विक्रेते गतीशील होतात म्हणून यात्रा व गुरांचे बाजार केंद्र आणि वाहतुकीची साधने यांचा अतिशय जवळचा संबंध आहे. वाहतुक व्यवस्थेच्या अपुऱ्या साधनांमुळे सर्वसामान्य ग्राहक दूरच्या केंद्राना भेट देवू शकत नाही. वाहतुकीच्या साधनांची उपलब्धता व रस्त्यांचा विकास झाल्यामुळे दुरच्या केंद्राना भेट देणे सहज शक्य होते. त्यामुळे रस्ते व वाहतुक साधनांच्या विकासामुळे यात्रा केंद्रांचा अभ्यास केल्यास वाहतुकीची सोय असलेल्या बहुतांशी ठिकाणी यात्राची उत्पत्ती व विकास झालेला दिसून येतो. या प्रदेशातील आष्टी, महाकाली, बेलोरा, रामधरा, पारडशिंगा, काटोल, आर्वी, टाकरखेडा, नरखेड, या केद्रांवर वाहतुकीच्या सोयी मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध असल्यामुळे त्यांचा विकास झालेला दिसुन येतो. आर्वी, कारंजा, काटोल, व नरखेड, हे चारही गुरांचे बाजार वाहतुक केद्रांचे जाळे असलेल्या ठिकाणीच दिसून येतात.

नवनिर्मित व बंद पडलेली केंद्र

(अ) नवनिर्मित केंद्र :–

वाहतुकीच्या सोयीचा विकास झाल्यामुळे ग्राहक व विकेत्यांना दुरवरच्या व्यापार केद्रांपर्यत पोहचणे शक्य होते. व वाहतुकीच्या विकासाबरोबरच नवनिर्मित यात्रा व्यापार केंद्र व गुरांचे बाजार निर्माण होतात. तसेच लोकांचा धार्मिक कार्यात सहभाग वाढल्यामुळे नवीन धार्मिक ठिकाणांची निर्मिती होऊन नवनवीन यात्रा व्यापार केंद्र निर्माण होतात. यातुनच आर्वी भूउठाव प्रदेशात मागील काही दशकात नवीन यात्रा व्यापार केद्रांची व गुरांच्या बाजाराची निर्मिती झाली आहे. (सारणी क 3)

_सारणी क्र 03_

v Ø	;k=k 0;kikj dn	Rkgfly	mRiRrh o'k	dkyko/kh 2007 Ik;r
1	VdkMk	vkoh	1999	8 o'k
2	mejh	dkj tk	1997	10 o'k
3	;.kxko	dkj tk	2000	7 o'k
4	vkMxko	fgx.kk	1999	8 o'k
5	FkMhiouh	Ukj[kM	1998	9 o'k
6	vktuxko	vkoh	2002	5 o'k
7	Ykgku vkoh	vk'Vh	2003	4 o'k
8	dktGh	dkj tk	2001	6 o'k

मागील 10 वर्षात आर्वी भूउठाव प्रदेशात 8 नवीन यात्रा व्यापार केद्रांची निर्मिती झालेली आहे. तर मागील 22 वर्षात फक्त कारंजा येथेच नवीन गुरांचा बाजार अस्तित्वात झालेला आहे.

(ब) बंद पडलेली केंद्र :–

जिवन व मालमत्तेची असुरक्षितता असल्यास त्याचा मानवाच्या आर्थिक क्रियेवर परिणाम होत असतो. दूर्गमता, आगीचा किंवा पुराचा प्रकोप, दरोडेखोर, लुटमार, तणाव, अशांतता, युध्दे यामुळे मानवाच्या आर्थिक क्रिया प्रभावित होत असतात. यातुनच बाजार क्रियतनसुध्दा वारंवार बदल होत असतो. त्यामुळे बाजार क्रिया मंदावते. आर्थिक, सामाजिक व धार्मिक एकोप्यामध्ये असुतलन निर्माण झाल्यास या सर्वाचा परिणाम कालिक व्यापार केंद्र बंद पडण्यावर सुध्दा होतो. यात्रा व्यापार व गुरांच्या बाजार केद्रांची निर्मिती, विकास व स्थिरता या तीन टप्याचे अध्ययन केल्यानंतर असे दिसुन येते की, या केद्रांच्या विकासाला बाधा आणणारे घटक अस्तित्वात असल्यास त्यांचा विकास खुंटतो व प्रतिकुल घटक प्रभावी असल्यास ते केद्र बंद सुध्दा पडते आर्वी भूउठाव प्रदेशात एकुण 8 यात्रा व्यापार केद्र बंद झालेली आढळून येत तर गुरांचा एकही बाजार बंद झाल्याचे आढळून येत नाही (नकाशा क्र 1)

सारणी क्र 2
बंद पडलेली यात्रा व्यापार केद्र

v Ø	Xkkokp uko	Rkgfly	fuferh o'k	Ckn iMY;kp o'k
1	tGxko vkoh	vkoh	1972	1990
2	vkunokMh	vk'Vh	1906	1960
3	dkjtk	dkjtk	1955	1985
4	blkij [k	dkVky	1906	1980
5	dpkjh lkoxk	dkVky	1978	1980
6	lkjMh	Ukj[kM	1906	1985
7	fppkyh	fgx.kk	1965	1995
8	fgx.kh	"ky	1906	1970

निष्कर्ष :–

(1)आर्वी भूउठाव प्रदेशातील यात्रा व्यापार व गुरांच्या बाजार केंद्रांच्या उत्पत्ती, विकास व स्थिरतेवर प्राकृतिक व सांस्कृतिक घटकांचा प्रभाव दिसुन येतो.
(2)आर्वी भूउठाव प्रदेशात वाहतुकीच्या साधनांचा विकास झाल्यामुळे विक्रेत्यांना नवनविन गावांना भेटी देवून मालाची विक्री करणे सोयीचे झाले आहे. त्यामुळे नवीन केंद्रांची निर्मिती झाली आहे.
(3)यात्रा व्यापार केन्द्रांच्या उत्पत्ती व विकासावर धार्मिक घटकांचा सर्वाधिक प्रभाव दिसुन येतो.
(4)आर्वी भूउठाव प्रदेशात वाहतुकीचे दाट जाळे असलेल्या भागातच गुरांचे बाजार निर्माण झाले आहेत.

संदर्भ ग्रथ

(1) Holder, B.W. Fairs Around Calcutta Geographical Review of India, vol, 38 No, 2, 1987.
(2) Saxena, H.M. Marketing Geography Jaipur : Rawat Publication, 2004.
(3) Skinner, G.W.Marketing and Social Structure in Rural China-I Jouranal of Asian Studies, Vol, 24, 1964.
(4) श्रिवास्तव, हरिओम, विपणन भूगोल सरयूपार मैदान उत्तर प्रदेश का प्रतिक अध्ययन, गोरखपूर एसोसिएशन ऑफ मार्केटिंग ज्योग्राफर्स ऑफ इंडिया,1998.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net